

## ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ», 1969, ք. 11-12, էջ 287)

Գ) Օտեան Սփիւռքի գրադատներէն դիտուած

Օտեան ոչ մէկ կուսակցութեան պատկանած է: Իր անկախութիւնը հաւասարակ է պահպանած է ամէնուն հանդէպ, եւ ա՛յս է պաղանիքը, որով կրցած է ծաղրել անխտիր՝ պահպանողականը, վաճառականը եւ կուսակցականը:

Անշուշտ՝ մարդկային ո՛չ մէկ գործ կատարեալ է. ուրեմն, Օտեանի քով ալ թերի կողմեր կարելի է գտնել:

Անտարակոյս՝ կուսակցական ակնոցով դիտուած, Օտեանի սրամտութիւնները կրնան ախորժելի չըլլալ: Նշտրակը՝ ցաւ պատճառելով կը բուժէ հիւանդը, ինչպէս Օտեանի հեղինակի նշտրակը՝ անհատական եւ ընկերային թերութիւնները:

1. — Ե. ՕՏԵԱՆ՝ Կ. ՍԱՍՈՒՆԻԻ ԵՒ ՄԻՆԱՍ ԹԵՕԼԵՕԼԵԱՆԻ ՆԺԱՐԻՆ ՎՐԱՅ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ, Պատմութիւն արեւմտահայ արդի գրականութեան, Պէյրութ 1951, Տպարան Համազգային Ընկերութեան, էջ 291-8:

ՄԻՆԱՍ ԹԵՕԼԵՕԼԵԱՆ, Դար մը Գրականութիւն 1850-1950, Գահիրէ 1955, Տպարան «Յուսարեք», էջ 523-8:

Երկու դաշնակցական գործիչներու պաշտօնական կեանքն, եւ յայտնաբերուած կուսակցական մերձեցում ունին՝ Ե. Օտեանի հանդէպ: Փորձեմք ամփոփել իրենց տեսութիւնները:

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

Երուանդ Օտեան իբր գրագէտ եւ մշակած նիւթը

Կ'ընդգրկէ հայ իրականութեան մէջ տեսած բոլոր երեւոյթները, ազգային, յեղափոխական, կրօնական, ընտանեկան, դասակարգային եւ գրական: Երեւոյթներն էլ զերահասարակութեան թերութիւնները կը տեսնէ եւ կը ծաղրէ: Իր հեղինակը, մանաւանդ իր անթիւ տոմսերուն մէջ, հողերանորէն ճիշտ է, իրականութեան համապատասխանող, սեղմ կուսուցումներով:

Սակայն Օտեան հասարակական բարոյական չունի. գրածի համար կը գրէ՝ հակառակ ուղղութիւն ունեցող թերթերու մէջ, փոխի ի փոխ ծաղրելով իւրաքանչիւր ուղղութիւն: Այս նկարագրի պակասին պատճառով՝ իր երկերէն շատերը «վիրատուր գրականութեան» կը վերածուին:

«Օտեանի ամբողջ գրականութիւնը հակասութեան լարերին թոյս մըն է, տեսակէտ չունեցող, համոզում չունեցող, անգաւանդ մտաւորականի մը սրամտութիւններն են» (էջ 296):

«Դիւրասահ հայերէն լեզու եւ ոճ ունեցող հեղինակ մըլլալով, արտադրած է արագ եւ առատ: Իր տպաւորութիւնները կառնէ իրական միջավայրէն, իր երեւակայութիւնը կը կազմուի օրուան տպաւորութեամբ եւ իր անհատական միջավայրի թիւղբերութեամբ» (էջ 298):

Ընկեր Փանջունիի տիպարին նկատմամբ

Սասունի կը նկատէ յեղափոխականի թեթեւ տիպար մը, պարզապէս ծաղրանկար մը, եւ երկար տրամաբանութիւններով կ'ուզէ փաստել որ եթէ պոլշէիկեան կարգերը մէջտեղ չերեւէին, անարժէք դործ մը պիտի նկատուէր (էջ 298) :

Օտեանի դերը մեր գրականութեան մէջ

Պարոնեանի բոլոր նիւթերը, մշակման ձեւերը, սրամտութիւններն ու զիտերը իւրացուցած է եւ յարմարացած՝ իր շրջանի իրական կեանքի դրուադներուն ու դէմքերուն :

Իր երգիծանքները անձնական դրոշմով եւ ալլազանութեամբ նորոգած է, դարձնելով իր երկերը հարազատ պատկերացումներ՝ հայկական այն կեանքին, որ կ'երկարի 1900էն մինչեւ 1926 :

ՄԻՆԱՍ ԹԷՕԼԷՕԼԵԱՆ

Երուանդ Օտեան իբր գրագէտ եւ մշակած միւրքը

Նախ եւ առաջ երգիծարան է : Արտադրեց այս դրական սեռին մէջ հեւքով, յատկապէս 1908-1915 եւ 1920-1925 տարիներուն :

«Օտեան սեւեռումի տակ առած է հայ կեանքի բոլոր ժխտական տիպարներն ու երեւոյթները, աշխարհական թէ հոգեւորական դասերու, ազգային թէ ընտանեկան խաթարեալ բարքերը, անհատական թէ հաւաքական մեր զանցառումները, սոցիալիզմներն ու կեղծիքը, եւ յաջողած է ամբողջական իր վաստակը վերածել վիպաութեան մը» (էջ 527) :

Այս ամէնը «ցայտուն դարձուցած է հեղինակեամբ որ իր ձեւին մէջ լեզուական ալ արժանիքներ կը խտացնէ : Գեղապաշտ սերունդին մէջ իր տեղը՝ թեւազրկուած է մանաւանդ այս արժանիքին : Մշակուած, արտայայտչական լայն կարելիութիւններու հասած է ալլա լեզուն, ընթացիկ էջերու մէջ խի» (էջ 527) :

Բայց՝ մինչ Պարոնեան տեսակէտ ունեցաւ համոզում՝ հանրութեան ծառայելու «խաղարկեցէք Օտեանի կեանքը ու պիտի հաստատէք՝ թէ ամէնուն հետ ըլլալու, ամէն լարի վրայ նուազելու, ամէն ձեւով ու դէպք քաշքշելու իր աճապորանքին մէջ, դրականութիւնը վերածած է, յաճախ, զրեւու արիեստի մը» (էջ 525) :

«Պարոնեանի անհամեմատ որակին դէմ՝ Օտեան առաւելապէս քանակ ունի» (էջ 526) :

«Կը զրէ քիչ մը ամէն տեղ, յաճախ հակասելով ինքնիրեն, ժխտելով իր խիղճով հանդիմանելով իր տիպարները, որոշ բարքեր պատմականացնելով հանդիման, ձեւադիմադրած են եւ փրկուած» (էջ 525) : Աշխատակցելով տարբեր համոզումի եւ տարբեր հանդիմաններու ծառայող մարդոց հետ եւ օրգաններու մէջ, Օտեան ցոյց կու տայ իր «անդիմադրելի մարդու խառնուածքն ու նկարագիրը» (էջ 525) :

«Ընկեր Փանջունի» եւ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» գիրքերու մասին

«Մարդիկ, դասեր եւ բարքեր սեւեռելու տեսակէտով իր տոկուն արժանիքները կը դտնէք «Առաքելութիւն մը ի Մալլովար», «Ընկեր Փանջունի Վասպուրականի մէջ» և «Ընկեր Փանջունի տարագրութեան մէջ» : Փանջունին՝ հասարակ յայտարարն է մարդերու այն դասին, որ կ'աղմկէ, կը զրէ, եւ իրմէ կը խօսի անվերջ, առանց դրական որեւէ դործի» (էջ 526) :

Կարեւորագոյն դործերէն մէկն է «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս», ուր 1896-1908 տարիներու աստանդական իր կեանքին տպաւորութիւնները կը համադրէ : 1912ին՝ հրատարակուած է «Ժամանակ»ին մէջ եւ առանձին՝ 1922ին» (էջ 526) : «Հեղինակը, քաշքշելու, սրամտօրէն ծիծաղելիմ գտնելու վարպետութեամբ մը, Օտեան որոշ բարքեր պատմականացնելու ի դորու է՝ այս դործին մէջ» (էջ 526) :



Օտեանի գործերուն յատկանիշերը

«Կեցած է մեր հանրային կեանքին դէմ, եւ սրտտես ուշադրութեամբ զննած է դէմքերը, բարքերը, ազգային թէ անհատական մեր կեանքի բոլոր մարդերը, տիպարներ բերելու համար լոյսին, կամ քննութեան նիւթ դարձնելու համար հաւաքական թերացումներ» (էջ 525)։ «Երգիծական իր տաղանդի բոլոր կարելիութիւնները ուղած է դործի վերածել՝ մեր կեանքին հետ քալելու փոյթով մը, առանց այդ կեանքին մէջ ըլլալու, առանց հանրային արթուն մտածողութեան մը։ Իրը ընթացիկ դիտող...» (էջ 529)։

Օտեան վիպագիր եւ նորավէպերու հեղինակ

Ընտանեկան եւ հանրային բարքերու եւ ժամանակակից մտայնութեանց ըմբռնութիւն մթերք կայ նաեւ իր վիպական յորինումներուն եւ պատմութեանքներուն մէջ։ Անոնց մէջ ալ ընդհանրապէս կը մնայ երգիծարան։

ՔԱՆԻ ՄԸ ԸՆԴԳԾՈՒՄՆԵՐ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻՅԻ ԵՒ Մ. ԹԵՕԼԵՕԼԵԱՆԻ  
ՏԵՍՈՒԹԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Երկուքն ալ կ'ընդունին Օտեանի մշակած նիւթերուն զանազանութիւնը, եւ արտայայտչական լայն կարելիութիւններու հասած լեզուն։

Բացառական կ'արտայայտուին Օտեանի մասին՝ իրր մարդ։ Ամէնուն հետ ըլլալու եւ միտածամտակ մտէնքը ծաղրելու կամ բողբոջելու՝ նկարագրի եւ ուղղութեան պակասի կը վերադրեն։ Կարելի է՞, ընդհակառակն, անոր չէզոքութիւնը եւ անկախութիւնը՝ ամէն կուսակցութեան եւ դատաւարի հանդէպ՝ նկատել իր մեծ երգիծարանի մտէնէն կարելու յատկութիւնը։ Արդարեւ երգիծարան մը կը դաստիարակէ եւ կ'ուղղէ հեղինակը (ինչ որ Սասունի եւ Թէօֆիլեան ալ հաւաստարապէս կ'ընդունին)․ արդ, ամէն կուսակցու-

թիւն, աշխարհական կամ հոգեւորական դատաւարդ, ունին թերինք, որոնք երգիծարանը պէտք է ջննայ ուղղել՝ հեղինակը։ Ձէզոք մը, որ Օտեանի պարագային նաեւ բացարձակ անկախ մըն է ամէնուն հանդէպ, չի կրնար լաւ կուսակցական մը ըլլալ, բայց կրնայ ամէնէն լաւ կուսակցականին հաւաստար՝ աչնիւ մարդ եւ հայրենասէր ըլլալ։

Դրական զնահատումներու նկատմամբ դիտել կու տանք. Սասունի՝ թերթերու մէջ ցրուած տոմսերուն արժէքը վեր կը հանէ։ Սակայն ո՞վ կրնայ այդ հաւաստումին իրականութիւնը ստուգել, քանի որ այդ տոմսերը ցրուած են հարկաւոր թերթերու հատորներու մէջ։

Իսկ Ընկեր Փանջունիի տիպարին ներկատմամբ զուտ կուսակցական կեցուածքը՝ լաւագոյն ապացոյցն է թէ զրազատ մը երբ հեղինակ մը կը վերլուծէ, պէտք է մոռնայ իր կուսակցական հանդամանքը։ Թէօֆիլեան, ընդհակառակն, լաւ բնորոշած է Ընկեր Փանջունիի երեք հատորիկներուն նպատակը։ Թէօֆիլեան ներմանապէս արդարացիօրէն կ'ընդգծէ «Տասներկու տարի Պալէն դուրս» դործին կարեւորութիւնը։

Երբ պիտի վերլուծենք Օտեանի մշակած զրական սեռերուն արժէքը, այս երկու զրազատներու բացասական եւ զրական հաւաստումներուն տարողութիւնը վերլուծելու առիթը պիտի ունենանք։

2. – Ե. ՕՏԵԱՆ՝ ՁԵԶՈՔԻ ՄԸ ԱՎՆՈՅՈՎ, ԴԵՏՈՒԱԾ

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ, Պատմաբան Արդի Հայ Գրականութեան, Վենետիկ – Ս. Ղազար, Հտ. Ա., Երուսաղ. Օտեան, էջ 505–526։

Սփիւռքի մէջ Օտեանի մասին կատարուած լաւագոյն գրութիւնն է։ Կը ներկայացնէ անոր մասին՝ ոչ կուսակցականներու ունեցած տեսութիւնները։

Այս գրութիւնը ունի նաեւ յատուկ առաւելութիւններ. կենսագրութեան դէպ-

քերու թուականները, պատմական ու զբաղմունքային տուեալներու հետ համադրուած են: Երկրորդ ցանկը աւելի կատարեալ է՝ քան ուրիշներու քով, եւ զրեթէ միշտ ցոյց կը տրուի դործերուն առաջին հրատարակութիւնը մամուլին մէջ:

Կարեւոր դործերուն ամփոփոյժն ալ կը տրուի:

Այս գրութեան համաձայն՝ Օտեան ա՛յսպէս կը ներկայանայ.

Իբր մարդ

Միշտ անկուսակցական մնացած է, ատող՝ կեղծերի, սուտի ու զբամի:

Խորքին մէջ՝ Մոլիէրի եւ Պարոնեանի պէս տխուր, դիտող, անզրադարձող եւ խորհրդածող մըն էր: Միւս կողմէն զբաղաւթիտէն փելիստփայութեամբ եւ ողջմարտութեամբ մարդիկ ու իրերը դատելու կարողութեամբ օժտուած էր:

Իր հեղուցութիւնները՝ անվերապահ ու համարձակ կը խորագանէին ամէնքը. սակայն, չուրջը թշնամիներ չէր ստեղծեր, որովհետեւ ոչ մէկուն դէմ քէն կը պահէր, եւ ամէնուն հետ բարեկամ մնալու զաւանդին ունէր:

«Մկեպտիկ մ'էր ցաւին հանդէպ, անալլալ, տեսակ մը անտարբերութեամբ եւ հեղանքով իր շուրթերուն վրայ» (էջ 510): Էր «զբաղէտ եւ առեւտրական միանգամայն» (էջ 510):

Սակայն նկարագրի այս անփոփոխ զրծերուն քով պէտք է յիշել, որ կեանքի զանազան շրջաններուն՝ ենթարկուեցաւ հոգեկան ու ընկերային ներգործութիւններու եւ հոգեպաշարի, ու բացարձակ էջդրութիւն պահելով հանդերձ, եղաւ յարմարող պարագաներու եւ ժամանակներու: Էր նաեւ «թափառաշրջիկ մը, միշտ նոր զգայնութիւններ, նոր տպաւորութիւններ փնտռելով իրր ազդիւր ներշնչումի» (էջ 510):

Իբր գրագետ ընդհանուր

Երկրի տարանջատեալ կատարելագործողը եղաւ:

Վիպագիր, նորափայտիկ եւ քրոնիկալիք ալ է, սակայն միշտ ենթարկուած երկրի տարանջատեալ:

Վիպագիրը

Իրապաշտ է Ա. Արփիարեանի եւ Զօհրայի նման:

«Վէպը կը նկատէր իր օրերուն ամէնէն անհրաժեշտ երեսօթիւններէն մէկը» (էջ 520):

«Երբեք չի շեղիր իրականութեան արձագանքն ըլլալէ: Կեանքը իր տղեղ ու լաւ կողմերով իրականութեամբ մը, որ կը բարախէ, պատկերացուած է Օտեանի վէպերուն մէջ» (էջ 521):

Զգալի է նաեւ Փրանսական ուսման ժիւղի վիպագրութեան ազդեցութիւնը եւ յատկապէս Ալեքսանդր Տիւմայի ընդլայնելու, արկածային եւ հետաքրքիր շարահիւստութիւնը:

Փոխանակ անձերուն հոգեբանական վիճակը ուսումնասիրելու, կը ձգտի դէպքերուն շրջանակը ընդլայնելու, եւ այս է իր զլխաւոր թերութիւնը: Իսկ զբաղմունքը եւ էջեր լեցնելու մարմաջը, թերթօնի նկարագրին վերաբերու է (էջ 521):

Վիպագիր Օտեանին նպատակը բարոյական է, ընկերային թերութիւններու ձգտումը, ասի է իր վէպերը ընդհանրապէս են «երկրի տարանջատեալի» վիպային խորքով: Միայն «Վրէժը», «Մատնիչը», «Ոսկեմուրը» եւ ուրիշ սակաւթիւ զործեր՝ այլ մտահոգութեամբ զբաղուած չեն:

Երկրի տարանջատեալ

«Իր հեղանքը Օտեանին նպատակային կեանքի շուրջ է որ կը դառնայ եւ ոչ թէ անհատներու» (էջ 522):

Կը հեղին վաճառականները՝ իրր զատակարար, նաեւ թաղականներու, ատենապետներու, կուսակցականներու, յեղափոխական գործիչներու մէջ «զրապաշտութեան պակասը եւ անբարոյականութիւնը» (էջ 522): Շուկան ու ուսման (հասարակի իմաստով) զրեթէ բացակայ են իր գործերէն:



Մէկ երկու գործերու առաջնորդող գաղափարը՝

«Վաճառականի մը նամակները»՝ կը հեղնէ զազափարադուրի վաճառականին հոգեկան ցածութիւնը:

«Ազգային բարերար»՝ կեղծ բարերարութիւնը:

«Ընտանիք, Պատիւ, Բարոյական»՝ կը հեղնէ դրամին ըծակով կեանքի բոլոր հարցերը լուծելու յաւակնութիւնը:

«Թաղականի կնիքը»՝ զոյնեցու եւ չափերու սաստկացումով՝ ընկերային խոչըր թերութիւններ կը ձաղկէ:

Իր մնայուն տիպարները՝

«Պարոնեան» Արեւոդոմ աղայէն դուրս չկրցաւ տալ զրեթէ ուրիշ տիպարներ. Օտեան ստեղծեց կարգ մը մնայուն տիպարներ, ինչպէս են «Մարտիկ Աղա», որ կատարեալ Տոն Բիշօթ է... , Թարթիւֆ մը՝ Տէր Բարսեղի եւ Տէր Միֆիասի մէջ, Թարթարէն մը՝ Ընկեր Փանջունիի մէջ» (էջ 524):

Օտեան եւ Պարոնեան

Օտեան կ'առնէ «Պարոնեանէն», անոր սրամտութեան ձեւերը, գիտները կը դործածէ, կը հետեւի անոր երգիծական մեթոտին, այնպէս որ կարելի է անվերապահօրէն ըսել՝ թէ աշակերտն է Պարոնեանին»: ... «սակայն կը տարբերին հոգեբանութեամբ եւ հեղնարանութեան շեշտով. Պարոնեան կը կործանէ իր հարուստ ծով, Օտեան բարենորոգել կը ջնայ,

ուզել, որբազրել եւ դարձնել իր հերոսները արժանի ազգային պէտքերու ծառայութեան: Ազնուական նկարագիր մը եւ բարութեան շնորհ մը կը ծառայի Օտեանի էջերէն» (էջ 524):

Ուրիշ տարբերութիւն մը. մինչ առաջինը՝ միայն Օտմանեան միջավայրին ծանօթ էր, երկրորդը՝ ճանչցած է աշխարհն ու մարդիկ. ուստի շատ աւելի ընդարձակ աշխարհաշայեացք ունի: Սակայն երկուքն ալ հասարակաց ժողովրդական տարբեր ժամանակներու մէջ կրթեցին հայ հասարակութիւնը, ծիծաղեցնելով ինքնիր վրայ (էջ 525):

Օտեանի արժէքին գնահատումը

«Օտեան անտարակոյս դէմք մըն է որ պիտի ապրի մեր դրականութեան մէջ, եւ աւելի իբր երդիծարան՝ քան իրապարհ» (էջ 525):

Ո ճ ը

«Պարզ եւ անսեթեւեթ է արտայայտութեան եղանակը, ունի սահուն ընթացք մը դէպքերը պատմելու եւ ներկայացնելու, պիտի ըսենք անարուեստ զեղեցկութեամբ մը՝ որ բնականութեան հմայքը եւ շնորհ ունի միայն: Լեզուն՝ Պոլսոյ ժողովրդական բարբառին բնիկ շունչը, զոյնը, ողբին ունի, տեղական ասութիւններով՝ յարմար երգիծանքի ու կատակերգութեան» (526):

(Շար. 2)

Հ. ՅՈՒՍԻԿ ՊՈՒՇԼԻԿԵԱՆ